

Archeologie středověkých a novověkých panských sídel a fortifikací

3. Počátky šlechtické nobility a kolonizace krajiny. Mentalita mocenských elit, urozenost, dvorská kultura.

Osídlení

- **10. stol.: Čechy** – střední: pražská kotlina
 - plzeňská pánev
 - severozápadní: Žatecko a Kadaňsko
 - východní: Čáslavsko a Hradecko, Pardubicko, Královéhradecko a Jaroměřsko
 - jižní: rozšiřování hradské soustavy – správní centra hradiště Na Jínu u Netolic a Doudleby)
dvorec u Poněšic považován z hrad „přechodného typu“

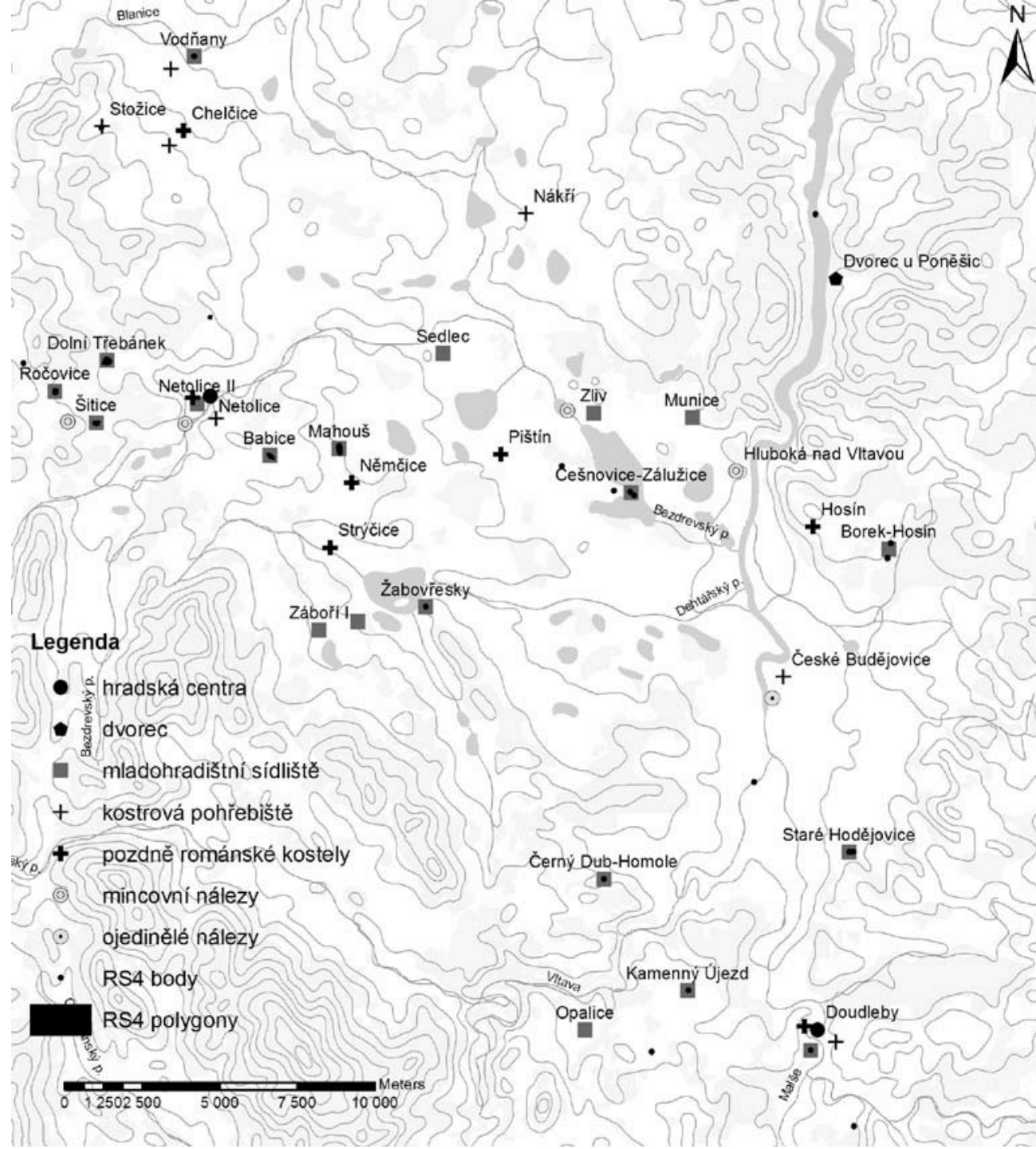
Morava – jižní: osídlení se stahuje na střední M do Hornomoravského úvalu (před Maďary)
– střední: Olomoucko, Přerovsko
- **11. stol.** – Českomoravská vysočina: enklávové (ostrůvky), souvislejší až v první pol. 13. stol.
 - po připojení k Čechám: Břetislav I. buduje nová správní centra
- **12. stol.** – kolonizační proces se zintenzivnil: střední, západní a částečně severních Čechách
 - jihočeské újezdy využívány jako dary církevním institucím v Praze a středních Č.
- **13. stol.** – Přemysl Otakar I. udělil Arnoldu z Hückeswagenu z dolního Porýní území v předpolí Moravské brány:
 - od pramene Odry po Beskydy, od Hranic po soutok Odry s Ostravicí (enklávy kolem Hranic, Jičína, Příbora, Frýdku)
 - Opavsko: rytířské řády, velehradský a hradištský klášter

- **11. a 12. stol.** – konstituování pevné struktury pozemkových vlastníků (šlechty)
 - 2 zdroje moci elity:
 - a) služba panovníkovi**
 - b) vlastnictví půdy a lidí (osedlých)**
- **Pol. 12. stol.** – šlechta člení do 2 vzájemně prolnutých skupin:

a) beneficiáři: administrativní systém správy veřejných úřadů Přemyslovských Čech převzatý domácí aristokracií z franské říše podle římských civilizačních vzorů **hodnost** (dignitas) a **úřad** (officium), tj. **služba** (ministerium) knížeti zajišťovaly nositeli „**dobrodiní**“ (beneficium), tj. podíly na knížecích důchodech a příjmech z úřadu (1/3, 2/3 vládce)

b) pozemková šlechta: konec 12. a poč. 13. stol.

Blah - kastelán v Litoměřicích: 1177-1184

Městské lokace v opavské provincii:

1 - státní hranice České republiky; 2 - hranice opavské provincie; 3 - hrazená města; 4 - méně významné městské lokace; 5 - opevněná sídla: a - Freudenštejn, b - Fürstenwalde, c - Weisenštejn a Rabenštejn, d - Quingburg, e - Drakov, f - Koberštejn; 6 - významnější zemské stezky; 7 - stezky lokálního významu. Celní stanice: A - Bruntál (1295, 1405, 1506); B? - Drakov; C - Hradec u Opavy (1078, 1160); D - Hlubčice (1224); E - Závisice (1377); F - Nová Cerekev (1377); G - Opavice (1377); H - Olešnice (1377?).

Vznik

šlechty

- **Uspořádání společnosti** – válečnicko-rytířské, jako systém ministeriálů v Říši
 - na válečné výpravy táhly hierarchicky uspořádané oddíly pod vedením vyšší šlechty
 - primates: měli vozy a koně
 - pauperes: bojovali na koni či pěšky
- **Stavba hradu** – souvisela s rozvojem dominií šlechty, přičemž držitelé hradů jsou totožní s vrstvou Landherren (domini terrae)
 - náležela k společným úkolům celého společenství a realizovala se za účasti vládce (povinnost obyvatel)
 - v okolí či uvnitř hradišť stály dvorce a kostelíky předních šlechtických rodů, které správu řídily nebo se na „provozu“ raného státu ve službách vládce či šlechty podílely (Starý Plzenec, Žatec)

Česká šlechta

- **2. pol. 12. stol.** – stavovsky a sociálně vyčleněna ze svobodného obyvatelstva
 - atributy: urozenost, starobylá rodová tradice, pozemkový majetek, důležitý úřad
- **1. pol. 13. stol.** – první jména šlechticů, pánů i rytířů
 - pozemkové majetky (společenské postavení)
kolonizace: rozsáhlé domény (tzv. panská šlechta)
(postup: Č: SZ. + STŘ.; M: Haná, Znojensko)
 - atributy: služba panovníkovi: (správní, soudní, vojenská)
1172–1197: dynastické sváry (šlechta dosazuje knížata)
- **2. pol. 13. stol.** – šlechta přijímá francouzsko-německý životní styl elit:
 - a) kamenné hrady: staví nejvýznamnější rody
 - b) predikáty, německá jména, erby, sňatky, „rytířská němčina“
 - inaugurační listiny Jana Lucemburského: Č: 1310 M: 1311
kodifikace práv české šlechty (podmínka přijetí na český trůn)

Geneze české šlechty:

- **Nejstarší šlechtické rody:** Hrabišici, Blehovci, Načeratci
- **Severozápadní Čechy** – nejbohatší kastelánské hrady
 - území je základem pro postup kolonizace
 - šlechta má své dvory a vazaly
 - šlechta zakládá kláštery a panovník města
 - hospodářsky silný základ
- **Hroznatovci** – západní Čechy: od Poohří k Litoměřicím (dvorec)
 - erb tří jeleních parohů
 - rod spojován s litoměřickým velmožem Hroznatou z 11. stol.
 - udržoval si svůj dvůr a družinu (kolonizace území)
- **Hrabišici** – sz. Čechy (Bílinsko), menší majetek v okolí Prahy, vých. Čechy, Morava – okolí Vlčnova, M. Třebové, Opavsko
 - rod erbu hrábí
 - koncem 12. stol. panství rozděleno mezi: Hrabiše, Slavka a Boreše
 - Hrabiše: nejmocnější, komorník, založil klášter Na Zderaze, 1197 – Osecký klášter

- **Střední Čechy:** dvory v okolí Prahy: **Vítkovci** – Stodůlky
Hroznatovci – Ovenec
Hrabišici – aglomerace na Zderaze
- **Páni z Kostomlat** – majetky v Polabí, majitelé Poděbrad, v erbu žebřík
 - účastnili se dobývání Milána za Vladislava II.
 - po pol. 13. stol. nové sídlo: Choustník
- **Blehovci** – původně na Litoměřicku: hrádek Třebušín
 - Čáslavsko: kostel a snad i dvorec
- **Cimburkové** – Miroslav zakladatel kláštera v Sedlci, ve znaku cimbuří
 - získali majetky na Moravě: Ctibor z Lipníka
 - rodový hrad zbudován v pol. 14. stol. u Trnávky, pak u Koryčan
- **Švábeničtí** – dle jména Slavibor – vazba na Hrabišice, elita moravské šlechty
 - čtyři střely ve tvaru kříže
 - 1. pol.13. stol. větve: 1. z Náměště – Milíč I.
2. z Drnovic – Slavibor
3. z Úsova a Švábenic (kolonizace Krkonoš)

Geneze moravské šlechty:

- Wihoda, M.: Geneze moravské šlechty, Acta historica et museologica, řada C, 2, 1995, 23-41
- Břetislav I. – **seniorátní zákon** – každý dospělý Přemyslovec mohl usednout na pražský stolec (sepětí s Moravou)
 - Morava měla pomalejší rotaci beneficiářů

1 období: včlenění Moravy do struktur českého přemyslovského státu (1029: za Oldřicha)

2. období: funkce dočasné základny mladších Přemyslovců pro pražský stolec

3. období: 2/3 12. stol. – vyčlenění kategorie Moravanů

4. období: poč. 13. stol. – z hradske administrativy se vyčlenilo 12 rodů, podílejících se na řízení Markrabství

- **Reprezentativní jádro moravské nobility:**

páni z Bludova, Klobouk, Morkovic, Tasova, Kněžic a Bítova, Medlova, Myslibořic, Boskovic, Bílkova, Čeblovic, Švábenic, Deblína

- **Před r. 1240** – na Moravě se etablovaly jen 3 rody evidentně českého původu: z Pulína a Drnholce, Čeblovic, Švábenic
- **Rakouská aristokracie:** Bavorové (k r. 1146), z Medlova, Myslibořic a Miroslavi, Lichtenštejna, páni z Trnavy, z Hardegu

Terminologie

- **Pán** – etymologie: lat. pagus – venkovský okrsek: v Čechách uctivé oslovení urozeného (vládce, biskupa, šlechtice)
- **Comes** – hrabě, lat. obdoba správce župy
 - Uhry: Štěpán I. – rozdělení země na komitáty-župy se správními hrady
 - správce ve 12. stol. označen jako **prefekt** (praefectus)
- **Castellaneus** – správce hradu ručil za udržování obecného míru, velel vojsku celého obvodu, organizoval vybírání daní (spolu s vilikem), ukládal zemské roboty, řídil hradské soudnictví
 - pomocníci kastelánů: hradní lovčí, vilikové (příjmy)
 - sklepmistr (cellarius) - pomocník vilika
 - hradská bába (avia) - tkalc. Dílny
- **Šlechta** – z něm. Geschlecht – rod: princip dědičnosti až ve 13. stol.
 - alod (lat. hereditas): označení svobodného dědičného majetku
 - Kosmova kronika: zmínky o původních rodech

- **pol. 12. stol. – aristokracie** (řec. aristos, nejlepší a kratos, vláda): 2 skupiny šlechty:
 - a) **beneficiáři** – správa veřejných úřadů: z úřadu dostávali třetinu příjmů, dvě třetiny vládce
 - systém převzatý ze západu (Franské říše)
 - vznik domácí aristokracie na základě římských provinčních civilizačních vzorů
 - **hodnost** (dignitas) a **úřad** (officium) = **služba** knížeti a dynastii
zajišťovaly „**dobrodiní**“ (beneficium) - tj. podíly na knížecích důchodech a příjmy z úřadu
 - b) **pozemková šlechta** – poprvé: Blah, kastelán v Litoměřicích (1177 – 1184)
- Termín **nobilis** – v pramenech od 40. let 12. stol.: označení elity
 - nositelé politických konvencí, její špička nebyla početná
 - vybírala knížete coby představitele státního celku (symbol)
 - z předních rodů spojených příbuzensko-klientskými vztahy
- Termín **domines** – označení šlechty v poslední třetině 12. stol. (erby, kostely, predikáty)

Nižší šlechta

- **14. stol.** – rozdělení na vyšší a nižší šlechtu: první příslušníci drobné šlechty: páni a rytíři (16. stol.: vladykové mizí)
 - rytíři, zemané, vladykové, panoši
 - nebyli dostatečně urození (krátká rodová historie)
 - znak urozenosti: vlastnictví statku zapsaného v zemských deskách
 - úřady zastávali jen výjimečně
 - **rytíř**: šlechtický titul a erb za zásluhy v boji (panovníkem pasován)
oslovení: „urozený a statečný rytíř“
 - **zeman**: vlastnictví menšího statku, nebyl pasován (svobodné postavení)
oslovení: „urozený zeman či vladyka“
 - **vladyka**: držitel menšího majetku, nebyl pasován, sídlil na dvoře
 - **panoš**: nevlastnil žádný svobodný majetek, ve šlechtických službách
oslovení: „slovutný panoš“
- **16. stol.** – **nobiliace měšťanů**: erb (list) a přídomek, propuštění z poddanství a přijetí do rytířského stavu

Panovník

- **Výstavba státu** – dva principy: a) **národní** (nadménový): společenství vedené šlechtou
b) **knížecí „regnum“**: institucionální uspořádání země panovníkem
(České země: „regnum“ – království)
- **Vztah k zemi a vlastnictví** – kníže: právo odúmrti: „regál k zemi“
majitel veřejných prostor (zajištění bezpečnosti)
nemohl legitimně vzít půdu svobodným
 - první český král: **1085: Vratislav II.** (ne dědičně) 1158: **Vladislav II.** (dědičně)
 - lenní držba: dědičná: **1189**-Morava, **1222**-Čechy)

– **do pol. 13. stol.:** **princeps Bohemorum** („první“ z Čechů)
kolokvia: sjezdy (setkání) s předáky
 - **od pol. 13. stol. – rex Bohemiae** („král“ Čech)
zemské sněmy: shromáždění předáků země (soudy, berně, mír, volba krále)

- **od 12/13. stol.** – 2 typy způsobu panování: vládce x šlechtická obec
 - systém zemské správy se ustálil za Václava II.

státní správa (korunní, menzální) – **dominium generale:** panování se šlechtou (první mezi rovnými)
 šlechta: odsouhlasovala zemskou berni (daně)
 – 14. stol.: majetek České koruny (vyčleněn jako nezcizitelný)
 – 15. stol: korunní zboží – majetek státu (král – uživatel)
 komorní zboží – osobní majetek panovníka

privátní správa (komorní) – **dominium speciale:** tzv. zvláštní panování
 panovnické příjmy z regáůy: pozemkový, horní, tržní, židovský aj.

- **1212: Zlatá bula sicilská** – **dědičná královská hodnost:** Přemyslu Otakaru I. potvrdil císař Fridrich II
 - bratru Vladislavu Jindřichovi potvrzena držba Moravy: "Mocran et Mocran,,)
 - právo české šlechty na volbu svého panovníka
 - právo investitury pražských a olomouckých biskupů
 - osvobození od povinností vůči říši
 - účast: na sněmech (Bamberk, Norimberk, Merseburk)
 na římské korunovační jízdě (300 jezdců)

Nejvyšší úřady

- **Královský dvůr** – mocenské, politické, společenské a kulturní centrum země
 - úřední aparát v nejbližším okruhu panovníka
 - nejdůležitější: královská rada a královská kancelář
- **Dvorské úřady** – **hofmistr**: stál v čele dvora a zajišťoval jeho chod
 - **pražský purkrabí**: zástupce krále ve věcech vojenských
 - **dvorský sudí**: soudní kompetence
 - **nejvyšší komorník**: hospodářský správce
 - **kancléř**: v čele královské kanceláře (úřední písemnosti)
- **Zemské úřady**: **zemský soud** – z jednání písemné záznamy (registra regália)
 - po smrti P. O. II. ovládnut šlechtou
 - **nejvyšší sudí, komorník, písař**

zemský sněm – shromáždění šlechty, duchovenstva a měšťanstva

 - svolával král (nejstarší doložen 1327)
 - 15./16. stol.: nezávislé usnesení (daně aj.)

Panovnické dvory

- **Lat. curtis – dvůr:** světského vládce (císař, kníže/král)
církvního hodnostáře (papež, kardinál, arcibiskup, biskup)
šlechty (významné majetkově zajištěné rody)
 - **význam:** prostorový: sídlo (rezidence: současný pojem z lat. residere – usadit se)
personální: sdružení osob kolem vládce
administrativně-správní: dvorské úřady s konkrétními okruhy činností
- **Josef Macek** – vymezil 4 základní kategorie:
 1. sídlo
 2. dvůr v personálním smyslu (panovník, jeho družina, služebníci, dvořané)
 3. hospodářské středisko (curia)
 4. shromáždění (sněm, sjezd)

Knížecí dvůr Přemyslovců

- **Společenství lidí žijící trvale v blízkosti knížete:**
 - a) jádro **dvora (curia)**: členové vládního rodu a jejich příbuzní
 - b) okruh provinčních hodnostářů
 - c) rozšířený dvůr – colloquium, curia generalis (sněm či soudní shromáždění)
 - 11. stol.: v čele comes **palatinus**: panovníkův zástupce, vojenský velitel, pražský kastelán
- **Dvorské hodnosti** – **1 řádu**: maršálek, komoří, lovčí, palatin, mistr pekařů a kuchařů, mečník, jídlonoš (stolník a číšník)
 - **2. řádu**: komorník, podkomoří, mincmistr, kancléř, sudí, notář
- **Panovnická svrchovanost** – povyšování do šlechtického stavu, udělování a polepšování erbů
 - pasování rytířů
 - zbavení šlechtictví (nemravný život, zlehčování stavu, nešlechtické zaměstnání)
- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ , D.– ZELENKA, J.: Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců. Praha 2011.
- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D.: Královský dvůr Václava II. České Budějovice 2011.

- **Konrád z Megenbergu:**

- německý teolog
- studoval v Erfurtu a v Paříži na Sorbonně, kde i vyučoval (magistr svobodných umění)
- 1343: rektorem svatoštěpánské školy ve Vídni
- 1348: v bavorském Řezně
- spis Yconomica: teoretický popis uspořádání dvora ze 14. stol.
- rozlišoval: curia minor (malý, běžný, každodenní)
curia maior (velký, úplný)

„...dvůr císaře je dvojí, totiž menší a větší. Menší dvůr je císařův dům [domácnost] složený z menších služebníků, jako jsou níže postavení rytíři a vazalové, kteří jsou každodenními dvořany a čeledí. Dvůr větší znamená pak setkávání se císaře s velmoži, knížaty a kurfiřty Svaté říše římské.

Rozdělení malého
dvora krále Václava II.

Dvorská kultura

- Součást dvorského životního stylu (panovník šlechta) šířící se z Francie a Německa.
- **Pasování rytíře** – iniciace do mužské společnosti předáním zbraně a pásu (cingulum militiae)
 - akt byl obvykle spojen s královskou korunovací, udělením léna, svatbou, církevním svátkem nebo tažením do bitvy
 - klerikalizace rituálu: poskytnutí spirituální ochrany
 - součást rytířské kultury spojená s dvorským (kurtoazním) chováním
 - 1128: nejstarší popis od Jeana de Marmoutiera (Historia Gaufreudi ducis): v Rouenu pasován Geofroy Plantagenet
- **Panovnický dvůr** – panovník s rodinou, služebnictvo (chod dvora), duchovní a světské osoby (chod země: výkonná, soudní, správní mc)
 - svatby, pohřby, slavnosti, ceremonie a rituály
- **Festivity** – oslavy svátků a slavnosti jako specifický projev každodennosti (mimo všední den)
 - a) soukromé: křty, svatby, pohřby
 - b) veřejné – dvorské: šlechtické turnaje, korunovace: po lázni opásání mečem - znamení kříže a korunování)
 - Adventus regis: vjezd krále byl jedním z nejdůležitějších rituálů
 - církevní: svátky, poutě

Ideál křesťanského bojovníka

- **Miles Christi** – bojovník boží: obrana víry a církve, boj proti jinověrcům (spojení světských a duchovních ctností)
 - původně pouze mučedník nebo světec
 - 11. stol.: urození (křížové války)
 - 12. stol.: Francie: turnaje jako součást rytířské a dvorské kultury
 - 13. stol: Čechy: L. Jan: za Václava I.
R. Antonín: některé prvky už ve 12. stol.
 - 14. stol.: panovníci jako obránci víry; ideál: Alexandr Veliký
 - 15. stol.: husité: boj za reformu církve
Jagelonci: renovace rytířství
 - 16. stol.: Erasmus Rotterdamský: duchovní i skutečný boj (Turek), ideál křesťanského vládce
Ferdinand I: boj proti luteránům, rekatolizace
turnaje: symbolické střety křesťanů s pohany
v Praze i na dvorech katol. i nekatol. šlechty

Výchova a životní styl

- **Petrus Alfonsi** – 12: stol.: španělský konvertita na dvoře Jindřicha I.
 - podle traktátu **Disciplina clericalis** vzdělání rytíře tvořilo **Sedmero** ctností (Septem probitates)
 - prvních pět bylo světských, další duchovní
 - jízda na koni** (equitare) – turnaje
 - plavání** (natate)
 - střelba z luku** (sagittare)
 - šerm mečem a zápas** (caestibus certare)
 - lov** (aucupari)
 - hra v šachy** (scacis udere)
 - veršování** (versificare)
- **Rytířské ctnosti** – vycházely z křesťanských hodnot: morální vlastnosti: udatnost a moudrost (fortitudo et sapientia)
 - věrnost (fidelitas) a duchovních hodnot: zbožnost (pietas)
 - zakotveny v pravidlech dvorské etikety: způsobné chování (vůči ženám), znalost řečí, konverzace